

UOT: 63, 91, 502.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFININ TORPAQ-İQLİM AMİLLƏRİ

Akif Həmzə oğlu Vəliyev, i.ü.e.d.

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi, elmi katib
e-mail: akif.valiyev@atm.gov.az

Xülasə

Məqalədə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı üçün torpaq və iqlim amillərinin xüsusiyyətləri araşdırılır. Bu məqsədlə ərazidə həmin torpaqların sahələr üzrə tərkibi, torpaq örtüyünün kənd təsərrüfatı istehsalına yararlılıq xüsusiyyətləri, torpaqların keyfiyyətinin digər regionlarla müqayisəli vəziyyəti verilmişdir. Həmçinin məqalədə iqlim amilləri, onun kənd təsərrüfatı istehsalında əhəmiyyəti və müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkilərinə təsiri, habelə təsərrüfatların fəaliyyəti istiqamətinin müəyyən edilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır.

***Açar sözlər:** işğal altında olmuş ərazilər, torpaqların istifadəsi, torpaqların keyfiyyəti, iqlim amilləri, məhsuldarlıq, təsərrüfatın fəaliyyət istiqaməti.*

Giriş

Torpaq təbii ehtiyat olmaqla maddi nemətlərin yaradılmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. İnsan həyatı, cəmiyyətin mövcudluğu və inkişafı üçün olduqca vacib olan hava, su, meşə və digər ehtiyatlar da torpaqla sıx bağlıdır. Cəmiyyətin inkişafını təmin edən istehsal prosesi üçün torpaq məkan və istehsal vasitəsi kimi çıxış edir. Torpaq istehsal vasitəsi kimi xalq təsərrüfatının bütün sahələrində iştirak edir, o, insan əməyinin nəticəsində yaranmasa da, eyni vaxtda həm əmək predmeti, həm də əmək vasitəsidir. İstehsal prosesinin ilk mərhələsində torpağın becərilməsi zamanı həyata keçirilən tədbirlər onun münbitliyinin qorunmasına və artırılmasına yönəlmiş halda torpaq əmək predmetidir. Kənd təsərrüfatı istehsalının bütün texnologiyasının şərti və əsası kimi torpaq əmək vasitəsidir. O, təkrar istehsal oluna bilməyən istehsal vasitəsidir, eyni zamanda tükənməyəndir və onun istismar müddətini müəyyən etmək mümkünsüzdür.

Torpağın əmələ gəlməsində iqlim amili olduqca böyük rol oynayır. Yuxarıda sadalanan xüsusiyyətlərlə istehsal vasitəsi kimi torpaq, iqlim şəraiti ilə birgə kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatına və onun istehsalının təşkilinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Kənd təsərrüfatının inkişafında spesifikliyin meydana gəlməsi və onun istehsalına təsiri də məhz torpaq-iqlim şəraiti ilə sıx bağlıdır.

Azərbaycan olduqca rəngarəng təbii və ekoloji şəraitə malikdir, onun hər bir guşəsi bir-birindən kəskin fərqlənir və özünün spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Xüsusilə işğal altında olmuş

ərazilərimiz gözəlliyi, müxtəlif və mürəkkəb ekoloji və torpaq-iqlim şəraiti ilə səciyyələnir. Bu da, istər təbii ehtiyatların istifadəsində, istərsə də ümumi təsərrüfatçılıq sisteminin təşkilində daha ehtiyatlı olmağı və düzgün qərar çıxarmağı tələb edir.

İşğal altında olmuş torpaqların tərkibi

1992-ci ildən başlayaraq Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində respublikamızın 20 %-ə qədər (1670,3 min hektar) ən məhsuldar torpaqları, o cümlədən Dağlıq Qarabağ və ona bitişik 7 rayon (ondan Ağdam rayonu ərazisinin 73,0 %-i, Füzuli rayonu ərazisinin 79,3 %-i), Tərtər rayonunun 13 kəndi, Qazax rayonunun 7 kəndi, Naxçıvan MR-in 1 kəndi işğal edilmişdir. İşğal altında olmuş ərazilərin 680,8 min hektarı kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan, 10,7 min hektardan çoxu həyətə sahələrdən (bu torpaqlar da kənd təsərrüfatına yararlıdır), 247,3 min hektarı meşəliklərdən ibarətdir. Qalan 234 min hektardan artıq sahə sair torpaqlardır və hesab edirik ki, yerquruluşu qaydasında bu torpaqların yerdə uçotu aparılırsa, kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə cəlb etmək üçün kifayət qədər yararlı torpaq sahəsi müəyyən etmək mümkün olacaqdır.

İşğal altında olunmuş kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 207,0 min hektarı (30,4 %) əkinçilikdə, 54,7 min hektarı (8,0 %) çoxillik əkmələr altında, 380 min hektardan çoxu (55,9 %) heyvandarlığın inkişafında xüsusi əhəmiyyətə malik örüş-otlaq sahələri kimi istifadə oluna bilərdi. Örüş-otlaq sahələrinin əksəriyyəti yay otlarının torpaqlarından ibarət idi. Çoxillik əkmələr altında olan torpaqların 37,8 min hektarı kənd təsərrüfatının ən gəlirli sahələrindən biri olan üzümlüklərdən, 2 min hektardan çoxu meyvə bağlarından, qalanı isə baramaçılığın inkişafı üçün müstəsna əhəmiyyətə malik tut çəkiliyindən və digər çoxillik əkmələrdən ibarətdir. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 128,2 min hektarı, əkin torpaqlarının 80,5 min hektarı, çoxillik əkmələrin isə 38,2 min hektarı suvarılıdır (1).

Torpaqların kənd təsərrüfatı istehsalına yararlılıq xüsusiyyətləri

Bu torpaqların 30 ilə yaxın müddətdə işğal altında olduğuna görə istifadəsiz qalması, işğalçı “vandallar” tərəfindən qeyri-düzgün istifadəsi, çirkləndirilməsi, strukturunun dağıdılması səbəbindən demək olar ki, yararsız hala düşmüş, kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə birbaşa istifadəsi mümkün olmayan olmuşdur. Hazırda bu torpaqların əsas hissəsi işğaldan azad edilmişdir və qarşıda duran ən vacib problemlərdən biri həmin torpaqların bərpa və maksimum səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir. İşğaldan azad olmuş ərazilərimizdə kənd təsərrüfatının inkişaf istiqamətlərini düzgün müəyyən etmək, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan istifadənin səmərəliliyini təmin etmək üçün torpaq örtüyünün xüsusiyyətlərini və onun kənd təsərrüfatına yararlılıq səviyyəsini nəzərə almaq olduqca vacibdir.

Torpaqəmələgətirən amillərin təsiri, təbii şəraitin müxtəlifliyi və qədim təsərrüfatçılıq mədəniyyətinin inkişafı işğal altında olmuş ərazilərimizdə mürəkkəb torpaq örtüyünün formalaşmasına səbəb olmuşdur (3). Burada dəniz səviyyəsindən **3500 m-dən** hündürdə yerləşən ərazilər demək olar ki, torpaq örtüyünə malik deyildir. Bu ərazilərdə kəskin parçalanmış sıldırım qayalıqların və daşlı-çınqıllı dik yamaqların külək tutmayan günəşli yerlərində ilkin torpaqəmələgəlmə prosesinin zəif izləri görünür. Torpaqəmələgəlmə prosesi başlanğıc mərhələsində

olduğu üçün, onlar torpaqəmələgətirən süxurlardan o qədər də fərqlənmirlər, əlverişli yerlərdə yalnız mamırlara rast gəlmək mümkündür.

Kiçik Qafqaz dağlarının dəniz səviyyəsindən **2000-3200 m** yüksəkliklərində alp və subalp çəmənləri altında **dağ-çəmən torpaq tipi** əmələ gəlmişdir. Torpaqəmələgəlmə prosesinin təsiri, torpaqların tərkibinin fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri və s. amillər ərazidə: ibtidai dağ-çəmən, çimli-torflu dağ-çəmən, çimli dağ-çəmən yarım tip torpaqların əmələgəlməsinə səbəb olmuşdur. Dağ-çəmən torpaqları üzvü qalıqla çox zəngindir, üst A qatında onun miqdarı 10-15 %, bəzən isə daha artıq olur və dərinliyə getdikcə kəskin azalır, azotun miqdarı 0,50-1,16 %, pH = 4,7-6,1 təşkil edir. Aktiv temperaturların cəmi 800C⁰-dən aşağıdır, orta illik temperatur mənfi 12C⁰-ə, mütləq minimum temperatur mənfi 24-30C⁰-ə, mütləq maksimum temperatur 17-19C⁰-ə, yağıntıların illik miqdarı 1000-1300 mm-ə bərabərdir. Bu torpaqlar yüksək məhsuldarlığı ilə səciyyələnir, əsasən yay otlaqları, qismən isə biçənək kimi istifadə etmək olar, əkilməsi (şumlanması) qəti yolverilməzdir. Hətta otlaq kimi istifadəsində ehtiyatlı olmaq lazımdır, əks təqdirdə onlar eroziya prosesinə məruz qala bilərlər.

Alp və subalp zonasından aşağı sərhəddə **700 m-dən 2000 m-ə** qədər orta və alçaq dağlıq ərazilərdə dağ-meşə zonası Kiçik Qafqazın şimal və şimal-şərq yamaclarında geniş ərazilərdə yerləşir. Zona öz geobotaniki tərkibinə və nəmlik şəraitinə görə iki yarımzonaya: mezofil və kserofil meşələr zonasına ayrılır. Mezofil meşə yarımzonası meşə qurşağının yuxarı hissəsini əhatə edir və özünün mülayim isti və rütubətli iqlim xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Bu müxtəliflik meşə qurşağında nisbətən geniş yayılmış əsas qonur dağ-meşə torpaq tipinin, quru və mülayim isti iqlim xüsusiyyətlərinə malik olan kserofil palıd-vələs meşələri altında isə qəhvəyi dağ-meşə torpaqlarının əmələgəlməsinə səbəb olmuşdur.

Bu torpaqlar yüksək münbitliyə malik olsalar da əsasən meşə ilə örtülü olduqları üçün kənd təsərrüfatında geniş istifadə oluna bilməz. Yalnız meşədən azad olmuş nisbətən düzən ərazilərin (meşəarası talaların) əsasən dənli və yem bitkiləri əkinində istifadəsi mümkündür.

Dağ-qara torpaqlar Kiçik Qafqazda Murovdağın və Qarabağ silsiləsinin şimal yamaclarında geniş olmayan ərazilərdə yayılmışdır. Profil boyu tünd qara rəngdə olub, 50-150 sm həddində artıb-azalan humuslu akkumulyativ qata malikdir. Çöl zonasına xas olan bitki örtüyü tədricən məhv olduğu üçün bu torpaqlarda xeyli üzvü qalıq toplanır. Humusun miqdarı yarım tip, növ və növ müxtəlifliyindən asılı olaraq 5-8 % arasında dəyişir və bəzən daha çox olur, azotun miqdarı 0,20-0,47 %-ə bərabərdir.

Dağ-qaratorpaqların mexaniki tərkibi gilli və gillicəlidir, kəltənvari-dənəvari struktura malikdir. Bu torpaqların udma tutumu da yüksəkdir, udulmuş əsasların cəmi üst humuslu qatda 32-45 mq. ekv-ə bərabərdir və udulmuş əsaslar sırasında Ca üstünlük təşkil edir. Torpaq mühitinin reaksiyası əsasən neytraldır (pH=7,0), aşağı qatlara doğru getdikcə zəif qələvi olur (pH=7,2-7,5), üst qatda isə bəzən zəif turşdur (pH=6,5-6,8). İqlimi mülayim isti və quru sərin qış fəslə ilə səciyyələnir. Orta illik temperatur 12,0-14,0C⁰, mütləq minimum temperatur mənfi 15-20C⁰, mütləq maksimum temperatur 32-34C⁰, yağıntıların illik miqdarı 600-900 mm-ə bərabərdir.

Bu torpaqlar məhsuldarlığına görə yüksək və yaxşı keyfiyyətli torpaqlar hesab olunurlar və dəmyə əkinçiliyində əsasən dənli bitkilər, kartof, tərəvəz, yem, qismən tütün bitkiləri altında geniş istifadə oluna bilər. Yüksək keyfiyyətə malik olsalar da pambıq, üzüm, quru subtropik bitkilər üçün yararlı sayılır.

Boz qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar Kiçik Qafqazın və Qarabağın quru bozqır dağətəyi və alçaq dağlıq ərazilərində (**200-400m**) geniş sahələrdə yayılmışdır. Boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar

əmələgəlmə xüsusiyyətlərinə və diaqnostik xassələrinə görə tünd, adi və açıq yarım tiplərə malikdir. Mexaniki tərkibcə bu torpaqlar əsasən gilli və ağır gillicəlidir. Xarakterik xüsusiyyətlərindən biri humusun üst, 60 sm-lik qatda toplanmasıdır, ağaşı qatlara getdikcə onun miqdarı kəskin azalır. Yarım tiplərindən asılı olaraq üst qatlarda humusun miqdarı 2,0-5,0%, azot 0,15-0,38% arasında dəyişir.

Boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar udulmuş əsaslarla zəngindir və onun cəmində Ca 85-90 % təşkil edir. Bu torpaqlar bütün profil boyu karbonatlı olmaları ilə fərqlənirlər, torpaqların məhlulu (pH=7,2-8,3) isə əsasən qələvi mühitə malikdir. Dağətəyi ərazilərdə əmələgəlməsinə baxmayaraq bu torpaqlarda şoranlıq və şorakətlik əlamətlərinə də rast gəlinir.

Boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafı üçün birləşmələrlə (qida maddələri ilə) zəngin olduğuna görə üzümçülük, taxılçılıq, yemçilik, meyvəçilik, tütünçülük, kartofçuluq, tərəvəzçilik, bostançılıq, baramaçılıq və s. bir sözlə, çay və rütubətli subtropik bitkilərdən başqa digər bütün bitkilər üçün əlverişlidir. Pambıq üçün çox yararlı hesab olunmasa da, hətta pambıqçılığın inkişafında da istifadə oluna bilər (2,3).

Torpaqların keyfiyyət xüsusiyyətləri

Uzun müddət işğal altında olmuş torpaqlar əvvəllər kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunurdu və onlar özünün keyfiyyət xüsusiyyətləri ilə respublikanın digər ərazilərinin torpaqlarından fərqlənirlər. Müəyyən edilmişdir ki, respublikada I keyfiyyət qrupuna (yüksək keyfiyyətli torpaqlara) daxil olan torpaqların ən çoxu (17%-ə qədər), II keyfiyyət qrupuna (yaxşı keyfiyyətli torpaqlara) daxil olan torpaqların 24%-dən çoxu işğal altında olmuş Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu ərazisində yayılmışdır.

İşğal altında olmuş kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 71,8%-i (489,0 min hektarı) I və II keyfiyyət qrupuna aid olan yüksək və yaxşı keyfiyyətli torpaqlardır. Ərazidə III qrupa aid - orta keyfiyyətli torpaqlar 24,0%, IV qrupa aid - aşağı keyfiyyətli torpaqlar 4,0%, V qrupa aid - şərti yararsız torpaqlar cəmi 0,2% təşkil edir. Orta və aşağı keyfiyyətli torpaqların əksəriyyəti – 16,0%-i örüş-otlaq sahələrinin torpaqlarından ibarətdir. İşğal altında olmuş bu torpaqların keyfiyyət göstəriciləri üzrə vəziyyəti respublikanın digər iqtisadi rayonları ilə müqayisədə çox yüksəkdir (3).

Təbii ki, işğal altında olmuş kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların keyfiyyətinin yüksək olması məhsuldarlığa da təsirini göstərmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, 1990-cı illərə qədər digər regionlarla müqayisədə işğal altında olmuş ərazilərdə taxıl üzrə hər hektardan məhsuldarlıq 11-18 sentner, kartof üzrə 22-35 sentner, tərəvəz üzrə 40-55 sentner, bostan bitkiləri üzrə 35-60 sentner, meyvə üzrə 40-52 sentner, üzüm üzrə 45-50 sentner artıq olmuşdur.

Ərazinin iqlim xüsusiyyətləri

Torpaq ehtiyatları ilə yanaşı kənd təsərrüfatı istehsalına ən güclü təsir edən təbii amillərdən biri də **aqroiqlim** xüsusiyyətləridir. Heç kimə sirr deyil ki, kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı hava şəraitindən çox asılıdır. Bitkilərin əkilməsi və becərilməsi, vegetasiya müddəti, məhsulun yığılması və daşınması, mühüm aqrotexniki və meliorativ tədbirlərin həyata keçirilməsi və s. kimi məsələlər məhz iqlim xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq müəyyən edilir.

İşğaldan azad olmuş ərazilərin iqliminin formalaşmasında Kiçik Qafqaz dağ sistemlərinin rolu çox böyükdür. Kiçik Qafqaz dağ sistemi özünün iqlim şəraitinin müxtəlifliyi ilə seçilir və öz növbəsində respublikanın düzən ərazilərinin iqliminə böyük təsir göstərir. Kiçik Qafqaz dağlarının 300-400 m hündürlüyə qədər olan əraziləri yayı isti, qışı isə mülayim keçir. İsti ayların (iyul, avqust) orta temperaturu 24° - 26°C -ə arasında tərəddüd edir, maksimum temperatur 35 - 37°C -ə olur. Ən soyuq ayın (yanvar) orta temperaturu $1,0^{\circ}$ - $3,9^{\circ}\text{C}$ -yə, mütləq minimum temperatur mənfi 15 - 25°C -yə bərabərdir. Kiçik Qafqazın dağətəyi ərazilərində ilkin şaxtalara noyabr ayının üçüncü ongünlüyündə, son şaxtalara isə mart ayının ortalarında təsadüf olunur.

Kiçik Qafqaz dağlarının Azərbaycan ərazisindəki alçaq və orta dağlıq sahələri özünün mülayim keçən iqlimi ilə səciyyəlidir. Burada aktiv temperaturların cəmi 3000 - 3500°C -yə bərabərdir. İsti ayların orta temperaturu 12 - 10°C -ə, maksimum temperatur 35 - 38°C -ə arasında dəyişir. Ən soyuq ayın orta temperaturu 1 - 2°C -ə, mütləq minimum temperatur isə mənfi 27 - 28°C -ə olur. Şaxtasız günlər 200 - 230 gün davam edir, şaxtalı günlərə noyabrın ortalarından başlayaraq aprelin ikinci yarısına kimi rast gəlmək mümkündür. İllik yağıntıların miqdarı müxtəlif olmaqla 300 - 800 mm arasında tərəddüd edir. İsti aylarda tez-tez intensiv leysan yağışları yağır və bu yağışlar bəzən dolu ilə əvəzlənir. Dayanıqlı qar örtüyü hər il olmur, düşən qar demək olar ki, tezliklə əriyib gedir. Qış sərt keçəndə qar örtüyü 30 - 40 gün yerdə qalır. Burada küləklər çox olmur, əsasən zəif və mülayim küləklər olur, onların da orta illik sürəti $1,5$ - $3,0$ m/san-yə çatır (4). Ərazidə kənd təsərrüfatının əsasən taxılçılıq, üzümçülük, kartofçuluq, tütünçülük, meyvəçilik, qismən ipəkçilik və heyvandarlıq sahələri geniş inkişaf etdirilə bilər. İqlim xüsusiyyətləri burada kənd təsərrüfatı bitkilərinin dəmyə şəraitdə inkişafına imkan verir.

Kiçik Qafqazın orta və bəzi yüksək dağlıq hissələri nisbətən mülayim isti yayı ilə xarakterizə olunur. Aktiv temperaturların cəmi burada 2500 - 3000°C -yə bərabərdir. Hündürlüyündən və yamacların baxarlığından asılı olaraq isti ayların orta temperaturu böyük amplitudada tərəddüd edir və 16 - 20°C -yə bərabər olur. Maksimum temperatur 30°C -yə, mütləq minimum temperatur isə mənfi 22 - 25°C -yə, bəzi yerlərdə hətta mənfi 27°C -yə çatır. Ən soyuq ayların orta temperaturu mənfi 2 - 4°C -yə bərabərdir. İlk şaxtalar əsasən oktyabrın axırlarından başlayır və aprel ayının axırlarına kimi davam edir. Şaxtasız günlərin sayı 150 - 200 günə bərabərdir. İllik yağıntıların miqdarı 300 - 1000 mm arasında dəyişir və tez-tez dolu düşməsi ilə müşahidə olunur, il ərzində 4 - 6 gün dolu düşür. Ərazidən əsasən taxılçılıqda, kartofçuluqda və heyvandarlıqda geniş istifadə etmək olar. Nisbətən isti ərazilərdə meyvəçiliyin də inkişafı mümkündür.

İşğal altında olmuş ərazilərin torpaqlarının istifadəsi zamanı iqlim şəraitinin kənd təsərrüfatı istehsalına təsirini bilmək üçün əhalinin aşağıdakı bəzi məsələlərə diqqət yetirmələrinin əhəmiyyətli olduğunu hesab edirik. Hələ qədim zamanlarda əkinçilərimiz torpaqların əkin-biçinə yararlığını onun yerləşməsində, yəni güntutarlığında görürdülər və yaşayış üçün ən vacib olan bitkiləri həmin ərazilərdə əkərdilər. Sonradan elmin inkişafı əkinçilərimizin bu fikirlərini reallıqda təsdiq etdi. Son dövrlər isə iqlim şəraitinin bir çox sahələrə, xüsusilə kənd təsərrüfatı istehsalına təsiri məsələsinə xüsusi önəm verilir. Bu baxımdan hər bir təsərrüfat başçısı (sahibkar) hava şəraitinin istehsalın səmərəliliyinə təsirini qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Yəni, təsərrüfatın təşkil edilməsində və onun fəaliyyətinin səmərəli olmasında başqa amillərlə yanaşı hava şəraitini də nəzərə almalıdır. Bunun üçün ilk növbədə hava şəraitinə dair hansı amilləri nəzərə almaq və onları necə əldə etməyin lazım olduğunu bilməlidir.

İqlim şəraiti istehsalın ixtisaslaşmasına da təsir göstərir. İqlim haqqında məlumatları topladıqdan və ümumiləşdirdikdən sonra, onların hər bir təsərrüfatın fəaliyyətinə göstərdiyi təsiri müəyyən etmək olduqca asandır. Bu zaman torpaq sahələrindən hansı növ bitkilər üçün istifadə olunmasına aid məlumatlar da nəzərə alınmalıdır. Aparılan tədqiqatlara görə son zamanlar iqlim dəyişikliklərindən kənd təsərrüfatına kifayət qədər zərər dəyir. Normadan artıq düşən yağıntılar, dolu düşmələri, gözlənilməz şaxtalar, yüksək sürətlə əsən küləklər və digər gözlənilməz iqlim dəyişiklikləri kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafına, nəticədə onun məhsuldarlığına və məhsul istehsalına mənfi təsir göstərir. Bununla belə, müasir dövrdə aqrar sahəyə dair işləri düzgün və müvafiq qaydalara uyğun yerinə yetirməklə iqlim amillərinin mənfi təsirlərinə qarşı mübarizə aparmaq olar.

Nəticə

Uzun müddət işğal altında olmuş kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar istifadəsiz qalması, işğalçılar tərəfindən çirkləndirilməsi, strukturunun dağıdılması nəticəsində tamam yararsız hala düşmüş, kənd təsərrüfatı istehsalında birbaşa istifadəsi mümkünsüz olmuşdur.

Müəyyən edilmişdir ki, işğal altında olmuş kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar keyfiyyət xüsusiyyətlərinə və məhsuldarlıq qabiliyyətinə görə respublikanın digər regionları ilə müqayisədə yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Ərazinin torpaq-iqlim xüsusiyyətləri burada kənd təsərrüfatının bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrinin yüksək və səmərəli inkişafına imkan verir.

Təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəli istiqamətini və istehsalın strukturunu düzgün müəyyən etmək üçün təsərrüfatın başçısı (sahibkar) ilk növbədə regionda yetişdirilən kənd təsərrüfatı məhsullardan hansının daha çox gəlir gətirəcəyini araşdırmalıdır. Bu məqsədlə əsas məhsullar üçün texnoloji xəritələr tərtib edərək 1 hektar sahədən məhsul istehsalına tələb olunan xərcləri hesablamalı, regionda yetişdirilən əsas məhsulların bazar qiymətlərini (qiymətin dəyişmə meylini nəzərə almaqla) dəqiqləşdirməlidir.

Fikrimizcə ilk növbədə işğal altında olmuş elə ərazilərdən kənd təsərrüfatı istehsalında istifadə etmək lazımdır ki, həmin torpaqların mövcud vəziyyəti, relyef xüsusiyyətləri, suvarma imkanları, dəmyə şəraiti əkinçiliyin və ya heyvandarlığın inkişafı üçün nisbətən əlverişli olsun.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin təbii-təsərrüfat yerləri üzrə bölgüsünə dair məlumat. Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi, Bakı, 2020, 4 s.
2. Məmmədov Q.Ş. Torpaqşünaslıq və torpaq coğrafiyasının əsasları. Bakı: "Elm", 2007, 664 s.
3. Vəliyev A.H. Torpaqlardan səmərəli istifadənin və torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsinin hüquqi-iqtisadi aspektləri. Bakı: "Avropa", 20019, 386 s.
4. Эюбов А.А. Агроклиматическое районирование Азербайджанской ССР. Баку: "ЭЛМ", 1968, 188 с.

Dr., A.H. Valiyev

Scientific secretary, Agricultural Economics Research Center

Soil and climatic factors of agricultural development in the liberated territories

Summary

The article examines the characteristics of soil and climatic factors for the development of agricultural production in the liberated territories. To this end, the composition of these lands on the territory by areas, the characteristics of suitability of land cover for agricultural production, the comparative condition of the quality of the lands with other regions were given. The article also covers climatic factors, its importance in agricultural production and its impact on various agricultural crops, as well as determining the direction of the activity of farms.

Keywords: *occupied territories, land use, land quality, climatic factors, productivity, direction of activity of the farm.*

Д.э.н., А.Г. Велиев

Ученый секретарь, Центр Аграрных Исследований

Почвенно-климатические факторы развития сельского хозяйства на освобожденных от оккупации территориях

Резюме

В статье исследуются особенности почвенно-климатических факторов для развития сельскохозяйственного производства на освобожденных от оккупации территориях. С этой целью на территории приведены состав этих земель по сферам, особенности пригодности почвенного покрова для сельскохозяйственного производства, сравнительное состояние качества земель с другими регионами. Также в статье отражены климатические факторы, их значение в сельскохозяйственном производстве и влияние на различные сельскохозяйственные культуры, а также вопросы определения направления деятельности хозяйств.

Ключевые слова: *оккупированные территории, использование земель, качество земель, климатические факторы, урожайность, направление деятельности хозяйства.*